

csolódik azzal a ténnyel, hogy a főszereplő csak cserekapus. A második számú kapusok szomorú szereplői a focitörténelemnek, sorsukban még akkor is van valami melankolikus, ha szép karriert futnak be, hiszen felemelkedésük mindig csak valakinek (az első számú kapusnak) a bukása révén következhet be (ez persze mezőnyjátékosokkal is megtörténhet, de a hálőrökre fokozottan igaz). Idézzük csak fel röviden az utóbbi tíz év talán leghíresebb kapusának, Iker Casillasnak a pályáját. Első igazán emlékezetes teljesítményét a 2002-es Bajnokok Ligája-döntőben nyújtotta, miután a 68. percben becsérték a sérülést szenvedő César Sánchez helyére; bő tíz évvel később, 2013-ban az ő „bukása”, mellőzése kellett ahhoz, hogy Diego López felemelkedhessen (hogy Casillas legutóbbi, a holland–spanyol világbajnoki meccsen nyújtott teljesítménye hogyan illeszkedik ebbe a párhuzamba, azt már az olvasó képzeletére bízom). Ezt a sorsot Dzsáta sem kerülheti el: ahhoz, hogy „védhessen”, valakinek buknia kell, mégpedig a saját apjának. Hiszen miután édesapját elhurcolják a Duna-csatornához, neki kell(ene) betöltenie a családfői szerepet. A búcsúzáskor az apja ezt a lelkére is köti: „apa akkor lehajolt, megpuszította a homlokomat, de megölelni nem ölelt meg, és mondta, hogy vigyázzak anyára, legyek jó fiú, mert most én leszek a férfi a háznál” (9).

*

A fehérr királyban tehát a sportok szervesen hozzájárulnak a regény kegyetlen és erőszakos világának megteremtéséhez, lépten-nyomon tudatosítják az olvasóban, hogy itt az ember még tehetséges (sportlövészet) és szerencsés (fej vagy írás) sem lehet; illetve lehet, de a dolgokon ez sem változtat, a rendszer így is kénye-kedve szerint bánik vele. A felülemelkedés egyetlen módja, ha ugyanolyan piszkosan játszik az ember, mint a fennálló hatalom – ezt fogalmazza meg szimbolikusan a bábuval játszott sakkparti. Dragomán regényének másik fontos metaforája a foci: a Dzsátának jutó kapusposzt a főhős kirekesztettségét jelképezi. Ezt a kívülállóságot a fentiekben a közösségekre vonatkoztattam, de ennél általánosabban is értelmezhetjük, s akár a gyermeki nézőpontból elbeszélte történetek főhőseinek magányával is összekapcsolhatjuk, hiszen ezek a szereplők szinte mind különcök, viselkedés- és gondolkodásmódjuk kiemeli őket a velük egykorúak közül.

KÖZÜGY

JÁTÉKOSMEGFIGYELŐK ÉS KISKAPUK

Beszélgetés Takács Tiborral

A futball háború. A futball tudomány. A hidegháború egy rövid, számmunkra méltán emlékezetes periódusában pedig a mieink tanították focizni a világot. Takács Tibor történész *Szoros emberfogás – Futball és állambiztonság a Kádár-korszakban* című könyve látszólag egy sikersportágról szól, de egyúttal rávilágít arra is, hogy abban az titkosszolgálat elsősorban politikumot, a játékosok egy része és a körülöttük dolgozók pedig jobbra üzletet láttak, s csak másodsorban játékot. Milyen kiváltságokat élveztek a magyar élsportolók? Min morgolódtak a totózókban és a füstös presszókban a focirajongók? Hogyan változtak a lelátói szokások? Csupán néhány a felmerülő témák közül. Szóba kerül továbbá a szurkolás identitásképző ereje, de a kádári újbeszél olyan kifejezései is, mint a „szocialista sporterkölcs” vagy a „rosszul értelmezett sportbarátság”. Takács Tiborral Vass Norbert beszélgetett.

– *„Minden ellenkező finom elgondolás ellenére az ember nem azért drukkol egy csapatnak, mert a csapat jó, hanem mert a miénk” – idézi könyvében Esterházy Pétert. A hazai fociklubokat 1945 után fegyveres testületek és szakszervezetek csapataivá alakították, vagyis a labdarúgást a hidegháborús paranoia kontextusában értelmezték újra, miközben a szocialista létesítményhez passzintották. Van-e tudásunk arról, hogy a világháború előtt és után változott-e az egyesületek szurkolótábora, hogy mennyiben bolygatta meg a klubbúséget a politikum részéről történt új – oktrojált és kisorszított – identitásadás?*

– A klubok átalakítása, újraidentifikálása ismereteim szerint csak részben volt sikeres. Hiába nevezték máshogy az egyesületet, hiába öltöztették a játékosokat más színű mezekbe, aki kijárt az Üllői útra, az a Ferencvárosnak drukkolt, aki pedig Bástya- vagy Vörös Lobogómeccsre ment a Hungária körútra, az az MTK-nak. Hiába nevezték tehát másképp a csapatokat, számos visszaemlékezőtlő tudjuk, hogy az

ötvenes évek első felében több mérkőzést szakítottak félbe azért, mert az 1951-ben Kinizsire keresztelt IX. kerületi szakosztályt „Hajrá, Fradi!”-val buzdították a lelátóról. Akadnak persze olyan egyesületek is, amelyek máig viselik az átalakítás nyomait. A kispesti csapatot például a mai napig Honvédnak hívják, de számos szurkolónak – persze nem a liláknak – még mindig Dózsa az Újpest is.

– *Az imént egy szurkolói rigmust említett. Kíváncsi lennék, milyen eszközei voltak a rajongás kifejezésre juttatásának egy olyan korban, amikor nem léteztek még ajándéktárgyak, mezek, sálak, bögrék, volt viszont foci. Mit tudunk az ötvenes-hatvanas évek szurkolói szokásairól?*

– 1956 után a szurkolói viselkedés megváltozott. Ha megnézzük a legendás 1953-as magyar–angol mérkőzésről készült felvételeket, azt látjuk, hogy a lelátókon kalapos, kabátot vagy zakót viselő úriemberek ülnek, s ha egyikük valami méltánytalanságot lát a gyepen, legfeljebb indulatosan – de méltósággal – a levegőbe bokszol. Az ötvenes évek végén aztán változások történtek a nyugat-európai szurkolói szokásokban, s ezek a hazai lelátókon is elterjedtek. Olyan, mai szemmel ártatlan dolgokról van szó, mint kereplők használata vagy zászlók lengetése. S nem csak a válogatott mérkőzésein.

A Fradi-meccseken megjelenő zöld-fehér zászlók vagy az Albert Flóriánt éltető molinók természetesen az állambiztonság figyelmét is felkeltették. A titkosszolgálat a hatvanas évek elején gyakran kíváncsiskodott a transzparenszeket a stadionokba cipelők kilétéről, de betiltani már nem tudták ezeket, hiszen a külföldi közvetítéseken minden magyar focidrukker láthatta, mi zajlik egy nyugati stadionban. Később – vasfüggönyön innen és túl – egyre hangosabbá váltak a lelátók, a rajongók repertoárja folyamatosan bővült. A különbség talán annyi, hogy Nyugaton rendszerint nem tulajdonítottak politikai jelentőséget a szurkolói megnyilvánulásoknak. A hetvenes évektől aztán már itthon sem. Az argentinai világbajnokság után – amikor szokássá vált a pénztárgépszalagok hajigálása és megjelent a tribünökön végigfutó hullámmászás – már itthon is inkább rendvédelmi, mintsem politikai kérdésként kezelték ezeket. A hatalom okosabb lett addigra. Belátták, szükség van arra, hogy a mérkőzésekre kilátogatók – bizonyos keretek között – kiereszthessék a gózt.

– *Ez azért némi folyadékbevitelt is előfeltételez. Úgy sejtem, a meccsre menet elfogyasztott nagyfröccsöknek is volt abban szerepük, hogy oldottabban,*

őszintébben biztassa csapatát a népi demokrácia polgára. Kíváncsi lennék, milyen jellegű kritikát, problémákat fogalmaztak meg a szurkolói rigmusok. Előkerült-e a lelátókon a Kádár-korszak talán legnagyobb tabuja, 1956?

– '56 nemigen jelent meg a stadionokban, egyetlen esetről van csupán tudomásom. A Ferencváros Győr ellen játszott szezonzáró meccsét követő bajnokavatóján, 1964-ben az ünnepelni kívánó tömeg a rendőrség fellépése miatt kiszorult a Népstadionból. A Thököly úton vonuló feldühödött szurkolók állítólag olyasmiket mondtak akkor az őket kísérő rendőröknek, hogy „banditák, olyanok vagytok, mint ötvenhatban voltak”. De azt hiszem, ez tényleg kivételes eset lehetett, direkt módon aligha jelent meg a lelátókon a forradalom emléke.

Két témakör viszont vörös posztó volt a rendszer számára. Az egyik neuralgikus pontot az antiszemita megjegyzések jelentették, amelyek főleg – de nem kizárólag – az MTK játékosai ellen irányultak. Ezek kapcsán nem voltak ritkák a nyílt eljárások sem, de a háttérben az állambiztonság is igyekezett fellépni a nézőtéri rendbontók ellen, az efféle inzultusokat megelőzni, megakadályozni. Érdekes ugyanakkor az is, hogy amennyiben az amúgy a hatalom által is „zsidó klubként” nyilvántartott MTK szurkolói részéről jelentkeztek cionista jellegű megnyilvánulások, akkor ellenük is intézkedtek. Sok mindent elárul a Kádár-rendszerrel, hogy nemcsak az antiszemitizmusnak, de a zsidó identitás kifejezésének sem biztosított teret. Érzékeny témának számítottak továbbá a megszálló Szovjetunió csapatával kapcsolatban skandált rigmusok is, amelyek – mivel a Kádár-rezsim egyik alapvető rendszertabuját érintették – óhatatlanul politikai tettként értelmeződtek.

– *Több helyen említi a könyvben, hogy totózókban, presszóknál gyakran arról dörmögtek a futballszeretők, hogy a Szovjetunió válogatottját egyszerűen nem verhetjük meg. A hangadókat eszerint a stadionon kívül is figyelték.*

– Itt alapvetően két különböző dologról van azért szó. Ha egy focimeccsen összegyűlik több tízezer ember, az a hatóságot értelemszerűen közrendvédelmi feladatok elé állítja, a rendőrségnek ezt a tömeget valahogyan kezelnie kell. Az állambiztonság azonban egészen más jellegű munkát végzett. Részt vettek a mérkőzések megfigyelésében, de működésük titkos volta miatt az állambiztonsági tisztak nem igazoltathattak egy, a lelátón „mocsos ruszlik”-at kiabáló szurkolót, és nem is járhattak el vele szemben. Ügynökeik révén viszont rendszerint megtudták, kik a rendbontók, akik ellen – ha szükségét érezték – titkos nyomozásba kezdtek, felelősségre vonásuk érdekében terhelő bizonyí-

tékokat gyűjthettek velük szemben. Ugyancsak az ügynökök feladata volt a nézőtéri hangoskodók bizalmába férkőzni és információt szerezni tőlük arról, terveznek-e rendbontást a következő meccsek során. Az állambiztonság elsősorban a megelőzésre törekedett, így aztán egy közelgő magyar–szovjet összecsapás előtt alaposan kikérdezte például a Fradi-táborba beépített besúgóit. Igyekeztek folyamatosan szondázni a szurkolók hangulatát, ezért valóban számos totózóban és eszpreszóban hallgatóztak a belügy meghosszabbított fülei.

– *Noha az állambiztonság minden jelentéssel ön maga hasznosságát, jelentőségét, legitimitását kívánta megrendelője tudtára adni, azért a dramaturgia frissítése tekintetében nem eröltették meg túlságosan a fantáziájukat. Számos – a focival vagy a könnyűzenével kapcsolatos – aktában, nyomozásban, eljárásban az '56 utáni megtorlás narratívája ismétlődik. A szurkolók között imperialista és a Horthy-rendszerrel szimpatizáló elemeket keresnek, igyekeznek továbbá a hangadókat – tegyük a szívünkre a kezünket: nem is lehetett túl nehéz dolguk – köztörvényesként megjeleníteni. A „huligán” kifejezés, amit már '56-ban is használtak, később igen szép karriert futott be.*

– Igen, ezzel több önálló kutatás foglalkozott már, és a probléma először valóban 1956-ban jelentkezett. Az „ellenforradalmi” tevékenységgel perbe fogottak, majd elítéltek többsége ugyanis munkás származású volt, ez pedig nem fért bele abba a képbe, amit Kádárék '56-ról kialakítani igyekeztek. A „huligán” kategóriája a munkások arányát csökkentő bűvészmutatvány érdekében született meg. Később azért futhatott be jelentős karriert, mert mindazokra az elemekre rá lehetett sütni ezt a bélyeget, akik '45 előtt szimplán munkásként jelentek volna meg a kriminalisztikai statisztikákban. Mert hogy nézett volna ki, hogy a munkás-paraszt kormány regnálása idején éppen a munkások bűnöznek? Így lettek belőlük huligánok. A lelátói rendbontások esetében ráadásul kialakult nyugaton a futballhuliganizmus diszkurzusa, egyszerű volt tehát azt mondani, hogy nálunk is – a kapitalisták által megmértelyezett – huligánok tehető felelőssé a zavargásokért.

– *Az elit a focin keresztül igyekezett láthatatlanná tenni az őt a tömegektől elválasztó határokat, ami annál is fontosabb volt, mert éppen a munkásokra és földművelőkre hivatkozva gyakorolták a hatalmat. A focisták – írja Majtényi György – afféle népmesei figurák voltak, akik a legkisebb fiúkból váltak világsztárrá, és saját példájukon keresztül valamiképpen a rendszer demokratikus voltát jelképezték. Világsztárok, de mégiscsak amatőr státu-*

szú játékosok – elég érdekes ellentmondás. Hogyan sikerült őket – ha sikerült – itthon tartani, milyen előjogokat élveztek, mivel kompenzálta, kényeztette őket a rendszer?

– A focinak azért volt kiemelt szerepe, mert az ötvenes évekre a magyar sportdiplomácia nemzetközi kapcsolatrendszere meglehetősen leépült. Ebben az időben jobbára csak akkor utazhattak világversenyekre a sportolóink, ha érem- vagy legalább pontszerzési esélyeik voltak. A labdarúgók egészen a hatvanas évek végéig a világ élvonalába tartoztak. Az alapvető konfliktust valóban az jelentette, hogy nálunk amatőrök játszottak a nyugati profikkal megegyező színvonalon, vagy náluk is jobban. Ezt az ellentmondásos helyzetet valamiképpen fel kellett oldani. A sportolók egészen a hetvenes évekig nem kaphattak pénzt az egyesületüktől, így aztán gondoskodni kellett róla, hogy hivatalos állásba kerüljenek. Ez a Honvéd vagy az Újpest esetében nem volt nehéz, ugyanis egyszerűen besorozták a játékosokat, de a többi egyesület is megtalálta a módját, hogy különféle nemlétező állásokkal oldja meg labdarúgói javadalmasát. Az egyébként – természetesen – be nem töltött munkakörből származó bér, valamint a meccsek után járó prémium összege azonban meg sem közelítette egy hasonló szintű nyugati futballista keresetét. Az ötvenes évektől ezért kialakult az a rendszer, hogy a játékosok a nyugati túrák alkalmával beszerzett és az országba becsempészett termékekkel seftelhettek, csencselhetek. Ezekre az egyébként bűncselekménynek minősülő tettekre tulajdonképpen fizetéskiegészítésként tekintett mind a sport-, mind pedig a párt- és államvezetés. Ahogy a bundázást az egyik irat „rosszul értelmezett sportbarátságnak” nevezi, úgy elképzelhető, hogy a csempészetet és a feketekereskedelmet afféle sportnagyköveti piárkölségként számolták el magukban a döntéshozók. A rendszer, bár rövid távon és kifelé a szocializmus játékszabályainak betartását kínálta, azért volt mégis káros, mert a sportolókat nem közvetlenül a teljesítményük árnyában honorálta, hanem ehelyett kiváltságokat, kiskapukat biztosított a számukra.

– *Az összekacsintások, a kiskapuk és kis hazugságok, a némaságban fogant bűnök, amelyekbe a rendszer belekényszerítette polgárait – és ezek közé sorolhatók az imént említett csencselések, feketézések is – szerintem a Kádárkorszak talán legkárosabb hordalékát jelentik.*

– Az összekacsintás ráadásul ezúttal a társadalom többi részének kizárásával történt. Az élsportolók – bár becsülettel dolgoztak – azért

tehettek szert jogtalan előnyökre, kiváltságokra, mert a politikai vezetés úgy érezte, saját reprezentációs, sportdiplomáciai céljai érdekében fel tudja őket használni. E kiváltságokról alighanem a társadalom többi része – *nota bene* a labdarúgók rajongói – is tudtak, de amíg a csapat szállította az eredményeket, nekik sem számított. Attól fogva viszont, hogy romlott a teljesítmény, egyre többen kezdtek zúgolódni. Addigra viszont már nem lehetett lebontani az apró kedvezmények rendszerét.

Voltak persze olyanok is, akik – utalva Majtényi előbb említett hasonlatára – a népmesei legkisebb fiúhoz hasonlóan nem maguknak, hanem másoknak jártak ki kedvezményeket, kiváltságokat. Puskásról például köztudott volt, hogy a Farkas Mihállal meglévő jó viszonyát barátai, ismerősei megsegítésére is felhasználta.

– Az állambiztonság – olvassuk a kötetben – politikai indokokra hivatkozva még a hatvanas évek legvégén is belenyúlt a válogatott keretébe. Milyen magas polcon születtek a focival kapcsolatos intézkedések, mennyi információ jutott el a legmagasabb szintű politikai döntéshozókig?

– Rákosi idején még előfordult, hogy a Politikai Bizottság, vagyis a legfelsőbb pártvezetés foglalkozott a labdarúgás területén előforduló „káros jelenségekkel”, a Kádár-korszakban viszont mindez egyre inkább adminisztratív, sportszervezési feladattá vált. A sporttal és így természetesen a labdarúgással kapcsolatos kérdések a minisztertanács mellett működő Országos Testnevelési és Sportbizottsághoz tartoztak, amely az állampárt iránymutatásának megfelelően vezette és ellenőrizte a sportéletet. Bár 1956 után megszüntették, más néven ugyan – Magyar Testnevelési és Sporthivatal, majd Magyar Testnevelési és Sport Tanács –, de ugyanúgy működött tovább. Nem szabad elfelejteni azonban, hogy ez egy sokszereplős játék volt, amelyben a klubok mögött álló „bázisszervek” és a helyi vezetés is befolyással bírt. Érdeemes lenne ezért egyszer megvizsgálni például a ferencvárosi tanács, a IX. kerületi pártbizottság és a Ferencvárosi Torna Club viszonyát.

A focival kapcsolatos döntések meghozatalában fontos szerepe volt tehát a mindenkori sport- és a mögötte álló pártvezetésnek, de persze az ÁVO-nak, majd később az ÁVH-nak is volt szava. Hiába gyűjtött azonban az állambiztonság terhelő bizonyítékokat arról, hogy egyes játékosok politikailag megbízhatatlanok, ha a pártból valaki kiállt mellettük – mint például az előbb említett Farkas Mihály –, akkor nem kerülhettek bajba.

A korábban említett álságos amatőrizmussal kapcsolatban is nagyon különös az állambiztonság szerepe. A jelentésekből legalábbis úgy tűnik, mintha a tartótisztek tényleg hinni szerették volna, hogy itthon amatőrök fociznak. Az átigazolási híreket a „szocialista sporterkölcs” megcsúfolásának tartották. Persze az is igaz, hogy az ÁVH próbálta a saját szerepét is újra meg újra legitimálni, és ennél fogva túllontul sok eseményben igyekezett politikai aktust látni.

– Több ízben reflektál arra a kötetben, hogy az állambiztonsági forrásokban található valóság töredékes és – akarva-akaratlanul – pseudo. Milyen módszertan szabhat új irányt a kutatásoknak? Hogy tárulhat fel a történet egy másik olvasata, rétege?

– Hiba volna azt gondolni, hogy az állambiztonság egykor titkos irataiból feltárható a Kádár-rendszer valódi arca. Zsákutcának tartom ezért azt is, ha valaki kizárólag ügynökjelentések alapján kíván megírni egy klubtörténeti monográfiát. A többszörös áttétel miatt nehéz készpénznek venni az olyasféle kijelentéseket, hogy az ügynök szerint az egyik labdarúgó ezt meg ezt mondta. Mondhatta éppenséggel, az ilyesmit mégis alapos kritikával kell kezelnünk. Mindazonáltal ezek a levéltári szövegek mégiscsak lenyomatát adják annak a kornak, amelyben születtek. A jelentések ugyanis – ha igazságtartalmuk csekély is – arról mindenféleképpen árulkodnak, hogy az ügynök vagy a tartótisztje milyen jelentéssel kívánta felruházni azt a valóságot, amit szemmel tartott, amiről beszámolni volt kénytelen, illetve hogy besúgó és tartója milyen elvárásoknak kívánt megfelelni.

Jó irány lehet szerintem a forrásszövegek kulturális antropológia felől való értelmezése. Ezek mentén nyomon követhető például a szurkolói szokások változása is. A lelátói pletykák sokat mesélnek a korabeli emberek gondolkodásmódjáról, világlátásáról. Mindezzel együtt azt azért hangsúlyoznám, hogy az általam is vizsgált iratok elsősorban az állambiztonságról szólnak. Arról tudósítanak, hogy ők mit láttak a fociban – vagy éppen a foci helyett.